

ARAMEJSKÁ EPIGRAFIKA A STARÝ ZÁKON¹

Jan Dušek

ARAMAIC EPIGRAPHY AND OLD TESTAMENT: After a brief summary of concerning the Aramaic epigraphy, the author presents his own interpretation of the Aramaic inscription on stele no. III from Sefire (Syria). In the article he presents how this text may shed a new light on some Old Testament texts that concern different coalitions of Levantine states in the Iron Age. The Aramaic text of Sefire III was written a few years before the so called “Syro-Ephraimite war” of Damascus and Israel against Judah in the mid-8th century, and illustrates what could have been the legal context of the creation of such a coalition.

1. Preambule

Jaká je souvislost mezi Starým zákonem a aramejskými nápisy? Má smysl věnovat se aramejským textům na teologické fakultě? Nelze si nevšimnout hlasu, který v poslední době rezonuje fakultním a církevním tiskem, podle kterého historická a filologická práce údajně na teologické fakultě nemá mít své místo.² Tato teze je mylná. Jestli má mít na fakultě evangelické teologie své místo výklad Starého zákona – a shoda doufám panuje v tom, že ano – pak nelze opomíjet historické prameny spjaté se starozákonní literaturou. Bez nich, bez schopnosti pracovat se starozákonními texty a jejich starými rukopisy v jejich dějinném kontextu, totiž zcela uniká jejich podstatný aspekt,

¹ Jedná se o upravený text habilitační přednášky, která byla proslovena na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze dne 24. dubna 2015. Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu GA ČR P401/12/G168 „Historie a interpretace Bible“.

² Viz J. Štefan, „Theologie ČCE“, *Teologická reflexe* 2014/2, s. 174–206, zejména s. 195–196. Text tohoto článku nejprve Štefan přednesl na Kurzu kazatelů a kazatelek ČCE v Praze na ETF, 28. ledna 2014, pak byl publikován na stránkách *Teologické reflexe* a další jeho vydání se chystá – jak Štefan uvádí na s. 174, pozn. 1) – ve sborníku knihovnice Spolku evangelických kazatelů.

a tím je jejich historická zakořeněnost, podmíněnost a hloubka. Opustíme-li historické studium starozákonní literatury a starozákonních rukopisů samotných, zbývá jen synchronní metoda výkladu (strukturální analýza, naratologie atd.). Synchronní čtení je pro teologii velice přínosné a vede k zajímavému objevování smyslu textu a jeho významu. Jenže Starý zákon je literatura, která se formovala a předávala po staletí, a historii jednoduše má ve svém genetickém kódu. Bez ní by byl výklad starozákonních textů zploštělý a omezený. Není-li synchronie vyvažována diachronií, tedy dějinami, může se stát zavádějící a vést k mylným zjednodušením. Má-li studium starozákonní literatury mít své pevné místo v univerzitním vzdělávání, pak z něj nelze vynechat historii. A čím důkladnější toto historické studium je, tím lépe pro další teologickou práci s těmito texty.

2. Aramejšťina a Starý zákon

Aramejšťina je jazyk náležející do severozápadní větve semitských jazyků spolu s hebrejšťinou, foiničtinou, ugaritšťinou a jinými tzv. kanaánskými jazyky, kterými se komunikovalo v oblasti starověké Sýrie a Palestiny. Je to jazyk, který je písemně doložen v Sýrii od 9., podle některých už od 10. stol. př. Kr. V 9. a 8. stol. byla aramejšťina jazykem malých států, které za krátkou dobu své zhruba dvousetleté existence musely čelit náporům Assyrské říše od Východu, až je definitivně ve druhé polovině 8. stol. tato říše pohltila. V 9. stol., zejména za Šalmanesera III. (858–824 př. Kr.), zahájila vojska této mezopotamské mocnosti expanzivní politiku z Mezopotámie na západ. Tato asyrská expanze západním směrem zesílila v 8. stol., především za vlády Tiglat-pileasara III. (745–727 př. Kr.) a jeho nástupců, jejichž vojska v Levantě pohlcovala jedno království za druhým, přes severní Levantu směrem ke Středozemnímu moři a dále směrem k Egyptu do jižní Levanty.

Ačkoli aramejské státy Levanty ve 2. polovině 8. stol. přestaly existovat, jejich obyvatelstvo nikoli. Aramejci a jejich jazyk se totiž postupně integrovali do státních struktur Novoasyrské říše, a zásadně tak přispěli k tomu, co se dnes někdy označuje jako „aramaizace“ Asyrské říše. Aramejšťinu se tak

podánilo uchovat v rámci novoasyrského impéria jako živý jazyk. Zhruba od konce 8. stol., a zejména pak v 7. stol., se aramejšтина začala prosazovat jako administrativní jazyk tohoto impéria, protože byla mnohem jednodušší než klínopisná asyrština. Tato funkce aramejštiny byla převzata Babylónany spolu s ovládnutím Novoasyrské říše koncem 7. stol. př. Kr. Vrcholu pak aramejšтина jako říšský administrativní jazyk dosáhla po dobytí Babylonské říše Peršany roku 539 př. Kr., v období od poslední třetiny 6. stol. do poslední třetiny 4. stol. př. Kr. Po zániku Perské říše roku 331 př. Kr. aramejšтина ztratila své privilegované místo v imperiálních administrativách. Aramejšтина nicméně existovala dál jako jazyk některých lokálních kultur Sýrie a Palestiny a je doložena v Palestině v době helénistické a římské například v nabatejských textech, v judských, případně židovských smlouvách a dopisech, v některých literárních textech z Kumránu, v oblasti Samaří dokonce v místě centrální samařské jahvistické svatyně, ve smlouvách a záznamech z idumejské oblasti na jihu Palestiny, zejména z města Mareša, atd.

Z tohoto krátkého přehledu vyplývá, že v průběhu 1. tisíciletí př. Kr., kdy vznikala a formovala se starozákonní literatura, byla aramejská kultura, jazyk a částečně i politika *nedílnou a bezprostřední* součástí světa vzniku těchto textů. V době železné byli Izraelci v kontaktu s aramejštinou zejména prostřednictvím svého severního souseda, kterým bylo království Aram-Damašek. O bojích a územních šarvátkách mezi Damaškem a Izraelem se mnoho píše zejména v knihách Královských,³ a epigrafickým dokladem těchto územních sporů je i aramejská stéla objevená v Tel Dan / Tell el-Qadí v severní oblasti současného Izraele.⁴ Tuto stélu patrně nechal napsat Chazael, král Damašku, někdy ve 2. polovině 9. stol.⁵

³ Např. 1Kr 20; 2 Kr 6,8–8,15; 2Kr 13,22–25.

⁴ A. Biran – J. Naveh, „An Aramaic Stele Fragment from Tel Dan“, *Israel Exploration Journal*, 43, 1993, s. 81–98; idem, „The Tel Dan Inscription: A New Fragment“, *Israel Exploration Journal*, 45, 1995, s. 1–18.

⁵ Viz shrnující studie H. Hagelia, *The Tel Dan Inscription: A Critical Investigation of Recent Research on its Palaeography and Philology* (Acta Universitatis Upsaliensia, Studia Semitica Upsaliensia, 22), Uppsala, 2006; idem, *The Dan Debate. The Tel Dan Inscription in Recent Research*, Sheffield, 2009.

Později, v době perské, kdy Judsko a bývalý Izrael existovaly už jen jako pouhé malé provincie Perské říše, už aramejšтина nebyla pro Hebrejce jen jazykem jednoho sousedního státu, ale jazykem říšské administrativy, které podléhaly i Judsko a Samaří. Tedy v dobách babylonského exilu a v době poexilní, kdy biblické texty jako Ezechiel, Job, Deuteroizajáš, Ezdráš, Nehemjáš, Ageus, Zacharjáš, Malachijáš dostávaly svou definitivní podobu, v době, kdy se stabilizoval text Tóry, byla aramejšтина jazykem, který tvořil rozsáhlý kontext pro tehdy z hlediska Perské říše v podstatě marginální hebrejské texty. V době perské Judejci na egyptské Elefantině vyřizovali svou korespondenci s judským guvernérem a s veleknězem v Jeruzalémě aramejsky,⁶ v aramejštině uzavírali své smlouvy a vedli ekonomické záznamy,⁷ a četli aramejskou literaturu, jak dokazuje nález rukopisu o Achíkarovi právě na ostrově Elefantina.⁸ Stejná situace jako v Judsku byla v této době i v sousedním Samařsku, bývalém Izraelském království, jak dokládají tzv. Samařské rukopisy z Vádí Daljje.⁹ Aramejská dokumen-

⁶ B. Porten – A. Yardeni, *Textbook of Aramaic Documents from Ancient Egypt*. Vol. 1: *Letters*, Jerusalem, 1986, s. 68–78; J. Mynářová – J. Dušek – P. Čech – D. Antalík, *Poskytní králi výmluvná slova. Korespondence starověké Levanty* (Starověké písemnictví Levanty 3), Praha: OIKOYMENH, 2013, s. 162–165.

⁷ B. Porten – A. Yardeni, *Textbook of Aramaic Documents from Ancient Egypt*. Vol. 2: *Contracts*, Jerusalem, 1989; B. Porten – A. Yardeni, *Textbook of Aramaic Documents from Ancient Egypt*. Vol. 3: *Literature, Accounts, Lists*, Jerusalem, 1993. Viz též výběr několika dokumentů v P. Čech – J. Mynářová – D. Antalík – J. Dušek, *Jak je psáno. Vědecké, administrativní a školní texty starověké Levanty* (Starověké písemnictví Levanty 4), Praha: OIKOYMENH, 2014, s. 164–173, 208–215.

⁸ Porten – Yardeni, *Textbook of Aramaic Documents from Ancient Egypt*. Vol. 3: *Literature, Accounts, Lists*, s. 23–53; J. Dušek, „Achíkarova slova z Elefantiny“, in: D. Antalík – P. Čech – J. Mynářová – J. Dušek, *Na stezkách domu Baalova. Náboženské texty literární a kultické* (Starověké písemnictví Levanty 2), Praha: OIKOYMENH, 2014, s. 168–186.

⁹ D. M. Gropp, *Wadi Daliyeh II: The Samaria Papyri from Wadi Daliyeh*; M. Bernstein et al., *Qumran Cave 4. XXVIII Miscellanea, Part 2* (Discoveries in the Judaean Desert 28), Oxford: Clarendon Press, 2001, s. 3–116; J. Dušek, *Les manuscrits araméens du Wadi Daliyeh et la Samarie vers 450–332 av. J.-C.* (Culture & History of the Ancient Near East 30), Leiden – Boston: Brill, 2007. Viz též český překlad jednoho z těchto dokumentů v J. Dušek, „Samařský papyrus z Vádí Daljje: smlouva o prodeji otroka“, in: P. Čech – J. Mynářová – D. Antalík – J. Dušek, *Jak je psáno. Vědecké, administrativní a školní texty starověké Levanty* (Starověké písemnictví Levanty 4), Praha: OIKOYMENH, 2014, s. 142–144.

tace tedy v žádném případě není nějakým marginálním jevem na periferii hebrejského světa, kterým se starozákoníci nemají zabývat. Právě naopak: aramejščina se v průběhu 1. tisíciletí př. Kr. postupně stala dominantním jazykem světa, ve kterém se starozákonní literatura formovala a předávala. A dokonce se stala jedním ze tří biblických jazyků.¹⁰

Studium aramejských nápisů tedy ke studiu starozákonních věd patří už od doby, kdy se tyto aramejské nápisy začaly objevovat, tedy zhruba od konce 19. stol.. Tehdy jejich prvními vykladači byli často diplomaté evropských států s orientalistickým vzděláním, kteří působili na blízkém Východě, jako např. Charles Clermont-Ganneau, Henri Pognon nebo Max Freiherr von Oppenheim. Postupem času, po dalších objevech aramejských textů, zejména judských rukopisů na Elefantině v Egyptě koncem 19. stol., a po objevu kumránských rukopisů na břehu Mrtvého moře po roce 1948, se jejich studium přesouvalo stále více do působnosti biblistů. Zhruba od poloviny 20. stol. tak mezi nejvýznamnějšími vykladači aramejských textů byli právě erudovaní biblisté jak v římskokatolické církvi, tak v církvích protestantských, z nichž někteří se nakonec uplatnili jako významní znalci svých oborů i na jiných fakultách než teologických. Mezi významnými biblisty či epigrafiky spjatými s církevním prostředím, kteří významně přispěli k pochopení aramejských textů, zmiňuji například badatele jako Martin Noth, Joseph Fitzmyer, André Caquot, André Dupont-Sommer, Stanislav Segert, Frank Moore Cross, André Lemaire, Jozef Tadeusz Milik, Jean Starcky a jiní.

Zkrátka, aramejskými nápisy a rukopisy z 1. tisíciletí se dnes lze jen těžko důkladně zabývat bez znalosti starozákonních textů. A naopak, historií, kterou popisují starozákonní texty, se nelze seriózně zabývat bez znalosti mimobiblických písemných pramenů, mezi něž patří právě aramejské texty. Jako ilustraci toho, jak aramejský nápis může osvětlit některé starozákonní

¹⁰ Ve Starém zákoně jsou aramejsky psány tyto texty: Gn 31,47 (dvě slova); Jr 10,11; Ezd 4,8–6,18; 7,12–26; Da 2,4b–7,28.

texty, uvádím nápis na jedné ze stél ze Sefíre, kterému se budu věnovat na následujících řádcích.

3. Aramejské stély ze Sefíre

Dnes jsou známy celkem tři stély, označované jako „stély ze Sefíre“. Sefíre je město v současné severní Sýrii, které leží zhruba 5 km západně od jezera Džabbul. Hned na začátek je třeba říci, že ani jedna z těchto stél ze Sefíre nebyla nalezena při regulérních vykopávkách v tomto městě. Fragmenty stél I a II se objevily na trhu se starožitnostmi v květnu nebo v červnu 1930 a velice rychle část z nich publikoval katolický kněz Sebastien Ronzevalle z Univerzity Sv. Josefa v Bejrútu.¹¹ On, na základě informací od starožitníků, měl za to, že tyto fragmenty pocházejí z vesnice Súdžín zhruba 1,3 km severovýchodně od Sefíre. Ronzevalle tam tedy provedl archeologický průzkum, ale na místě nezjistil nic, co by tuto informaci potvrdilo. Dnes se má obecně za to, že všechny tři stély pocházejí z ilegálních vykopávek v Sefíre, které probíhaly paralelně s těmi oficiálními v letech 1928–1930. Po jejich vykopání se stély dostaly do majetku šejka města Sefíre, který je pak prodal starožitníkům v Aleppu.

O existenci fragmentů stél se tedy vědělo od roku 1930, ale pro oficiální instituce se podařilo vykoupit stély I a II až v roce 1948, tedy o 18 let později, kdy je zakoupilo muzeum v Damašku. Jejich *editio princeps* publikovali André Dupont-Sommer a Jean Starcky v roce 1960 v Paříži.¹²

Osud stély č. III, o které hlavně bude dnes řeč, je jiný. Tato stéla nebyla zakoupena spolu s ostatními dvěma stélami a není v Damašském muzeu. Tuto stélu zakoupilo Národní muzeum v Bejrútu až v roce 1956.¹³ Navzdory

¹¹ S. Ronzevalle, „Fragments d'inscriptions araméennes des environs d'Alep“, *Mélanges de l'Université Saint-Joseph*, 15, 1930–1931, s. 237–260.

¹² A. Dupont-Sommer – J. Starcky, „Les inscriptions araméennes de Sfiré (Stèles I et II)“, in: *Mémoires présentés par divers savants à l'Académie des inscriptions et belles-lettres*, 15/1, 1960, s. 197–321.

¹³ A. Dupont-Sommer, „Appendice I: Stèle III“, *Mémoires présentés par divers savants à l'Académie des inscriptions et belles-lettres*, 15/1, 1960, s. 323–328.

těmto okolnostem se ale zdá, že stéla č. III k těm prvním dvěma v Damašku přeci jen nějak patří. Stéla III je totiž ze stejného kamene jako stély I a II (bazalt), písmo na stéle III je stejné jako na stélách I a II a odráží stejnou písarskou praxi jako stély I a II, kdy slova od sebe nejsou oddělena žádnými děliči a ani mezerami. A navíc nápisy na všech třech stélách se nějak týkají králů Arpádu a všechny jsou mezistátní smlouvy, které patří k žánru takzvaných *adé* neboli přísah, který je dobře doložen v novoasyrských textech.¹⁴

Všechny tři stély ze Sefíre mají dva společné jmenovatele. Tím prvním je, že jsou to všechno mezistátní smlouvy. Tím druhým pak je, že všechny zmiňují království Arpád, což byla pravděpodobně jedna ze dvou stran, které smlouvy uzavřely.

Co je království Arpád? Toto království je doloženo v okolí syrského Aleppa zhruba od počátku 9. stol. do roku 740 př. Kr.¹⁵ Jeho existence tedy byla podobná jako existence mnohých jiných státních útvarů v Levantě, a to včetně Izraele.

Toto království je zmiňováno i ve Starém zákoně, konkrétně Jr 49,23,¹⁶ mezi výroky proti národům, které patrně reflektují zmatek v Arpádu, Chamátu a Damašku před blížící se asyrskou armádou v polovině 8. stol. př. Kr. Text Iz 10,9 zmiňuje zánik Arpádu spolu se Samaří, Damaškem a Karkemíšem.¹⁷ Další zmínka zaznívá ze strany asyrského krále, případně jeho nejvyššího číšníka, při obléhání Jeruzaléma asyrskou armádou v roce 701 př. Kr. s tím, že jako nikdo nezachránil tato království, stejně tak

¹⁴ S. Parpola – K. Watanabe, *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths* (State Archives of Assyria 2), Helsinki: University Press, 1988.

¹⁵ H. Sader, *Les états araméens de Syrie depuis leur fondation jusqu'à leur transformation en provinces assyriennes* (Beiruter Texte und Studien 36), Beirut 1987, in Kommission bei Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, s. 99–152; E. Lipiński, *The Aramaeans, Their Ancient History, Culture, Religion* (Orientalia Lovanienasia Analecta 100), Leuven – Paris – Sterling: Peeters, 2000, s. 195–231.

¹⁶ „Stydí se Chamát i Arpád, neboť slyší zlou zprávu; zmítají se hrůzou jako moře, nemohou se uklidnit.“

¹⁷ „Což nedopadlo Kalno jako Karkemíš? Nebo Chamát jako Arpád a Samaří jako Damašek?“

nikdo nezachrání Jeruzalém.¹⁸ Ve většině těchto případů je království Arpád dáváno za odstrašující příklad zániku, který hrozí i Judsku.

4. Koalice levantských států

Drobné státy, které v Levantě existovaly zhruba v období od 10. do 8. stol., mezi něž patří aramejské a novochetitské státy v severní Levantě a Izrael, Judsko, Amón, Moáb a Edóm v jižní Levantě, spolu často uzavíraly různé koalice proti jiným státům. Mohlo se jednat o koalice se sousedy proti jiným sousedům nebo o koalice proti společnému nepříteli, který jinak než pomocí koaličních společenství nemohl být poražen. Tyto koalice jsou doloženy jak v biblických textech, tak v epigrafických nálezích přímo z Levanty nebo v novoasyrských nápisech. Už v polovině 9. stol., v roce 853, úspěšně čelila koalice dvanácti levantských králů pod vedením králů Damašku, Izraele a Chamátu v bitvě u Qarqaru asyrské armádě Šalmanesera III.¹⁹

Počátkem 8. stol. král Chamátu pro změnu musel čelit koalici mnoha levantských armád vedenou Bar-Hadadem, králem Damašku.²⁰ Podle 1Kr 20 také jistý Ben-Hadad, král Aramu, údajně v době vlády izraelského Achaba vedl koalici třiceti dvou králů proti Izraeli. Další koalici zmiňuje text 2Kr 3 zhruba v polovině 9. stol., kdy se jedná o tažení koalice tří králů – Izraele, Judska a Edómu – proti moábskému králi Měšovi. Dále v 2Kr 8 je text zmiňující tažení koalice Izraele a Judska proti aramejskému králi Chazaelovi ve 2. polovině 9. stol. atd.

V tomto výčtu různých koalic je třeba zmínit i tzv. Syro-efrajimskou válku, která je částečně líčena ve Starém zákoně, a to v 2Kr 16 a Iz 7, 1–9. K této Syro-efrajimské válce došlo zřejmě někdy v roce 734 př. Kr. poté, co se hranice Asyrské říše nebezpečně přiblížily ke státům jižní Levanty.

¹⁸ 2 Kr 18,34; 19,13; Iz 36,19; 37,13.

¹⁹ M. Cogan, *The Raging Torrent. Historical Inscriptions from Assyria and Babylonia Relating to Ancient Israel*, Jerusalem: Carta, 2008, s. 13–22.

²⁰ J. Dušek, „Tell Áfis: komemorativní nápis Zakkura, krále Chamátu a Luaše“, in: J. Dušek – D. Antalík – P. Čech – J. Mynářová, *Jako pták v kleci. Epigrafické památky starověké Levanty* (Starověké písemnictví Levanty 5), Praha: OIKOYMENH, 2013, s. 106–110.

V této válce se spolu spojili damašský král Resín a izraelský král Pekach. Obě tato království byla ještě v roce 740 vedena v novoasyrských dokumentech jako dárci tributu asyrskému Tiglat-pilešarovi III., tedy jako vazalové asyrské říše. Ale v roce 734 už jejich panovníci na tomto asyrském seznamu nefigurovali. Je tedy pravděpodobné, že se králové Damašku a Izraele, Resín a Pekach, vzbouřili proti Tiglat-pilešarovi III. a spojili se v protiasyrské koalici, do které chtěli vtáhnout i judského krále Achaza. Ten to odmítl a přidal se na stranu protivníka. Judský král Achaz totiž v reakci na tento nátlak poslal tribut asyrskému králi, stal se tak *de facto* jeho vazalem. Tiglat-pilešar posléze přitáhl se svou armádou a onu protiasyrskou koalici zlikvidoval. Jak víme z 2Kr 16, Damašek byl v důsledku této Syro-efrajimské války zničen a přeměněn na asyrskou provincii v roce 732. Izrael následoval jeho osud jen o deset let později, roku 722. Různá koaliční spojení mezi drobnými státy Levanty v 9.–8. stol. tedy byla celkem běžným jevem a někdy i životně důležitou nutností.

5. Sefíre III: překlad

Nyní bych se v této souvislosti rád podrobněji zaměřil na samotný text stély ze Sefíre č. III. Tento nápis totiž pravděpodobně vznikl jen několik let před vypuknutím oné Syro-efrajimské války a je krásnou ilustrací toho, jak koalice různých států proti nepříteli mohly vznikat, a ukazuje, jak tyto koalice mohly na základě smluvních vztahů fungovat. Navzdory obecně rozšířenému mínění, které tento nápis považuje za jakousi vazalskou smlouvu, mám totiž za to, že tento nápis obsahuje část smlouvy, na které stála koalice králů pod vedením krále Arpádu v severní Sýrii zhruba v polovině 8. stol.

Smlouvy na stélách I a II ze Sefíre, které jsem už krátce zmiňoval, byly uzavřeny mezi dvěma panovníky: Bar-Gajáhem, králem země KTK, a Matielem, králem Arpádu. Tyto smlouvy jsou obecně považovány za vazalské smlouvy, kdy Bar-Gajáh, král KTK, uzavírá smlouvu s Matielem, svým vazalem, a ve smlouvě definuje jeho povinnosti. Stejně tak smlouva vyrytá na stéle č. III je velice často považovaná za další vazalskou smlouvu

mezi těmito dvěma panovníky. Tuto interpretaci zastává většina badatelů, kteří se tomuto textu věnovali. Těmito badateli jsou např. autoři *editio princeps* André Dupont-Sommer a Jean Starcky, Joseph Fitzmyer, Émile Puech, André Lemaire a Jean-Marie Durand, Edward Lipiński, Herbert Donner a Wolfgang Röllig.²¹

Trochu stranou v této plejádě badatelů stojí Martin Noth, který historické analýze stély ze Sefíre věnoval delší studii.²² Jeden z Nothových závěrů je, že charakter stély č. III je odlišný od smluv na stélách I a II a že je třeba ji analyzovat zvlášť. Ačkoli tuto hypotézu Noth dále příliš nerozváděl, je to podle mých vlastních analýz ta správná perspektiva, ze které lze smlouvu nahlížet. Stéla č. III se nezdá být – mnoha historikům navzdory – vazalskou smlouvou mezi pánem a jeho vazalem. Podle mého názoru to vyplývá z toho, jak je celá smlouva formulovaná a jak je strukturovaná. To se pokusím ukázat v následujícím textu.

Překlad stély Sefíre III:²³

1) Král Y, jeho potomstvo a králové Arpádu předají zlá slova proti králi X a jeho potomstvu králi X a jeho potomstvu

²¹ Dupont-Sommer – Starcky, „Les inscriptions araméennes de Sfiré (Stèles I et II)“, s. 197–321; Dupont-Sommer, „Appendice I: Stèle III“, s. 323–328; J. Fitzmyer, *The Aramaic Inscriptions of Sefire* (Biblica et Orientalia 19/A), Roma: Editrice Pontificio Instituto Biblico, 1995; A. Lemaire – J.-M. Durand, *Les inscriptions araméennes de Sfiré et l'Assyrie de Shamsi-ilu*, Genève – Paris: Droz, 1984; É. Puech, „Les traités araméens de Sfiré“, in: J. Briand (ed.), *Traité et Serments dans le Proche-Orient ancien*, Paris: Cerf, 1992, s. 88–107; E. Lipiński, *Studies in Aramaic Inscriptions and Onomastics I* (Orientalia Lovaniensia Analecta 1), Leuven: University Press, 1975, s. 24–57; KAI 202.

²² M. Noth, „Der historische Hintergrund der Inschriften von sefiré“, in: M. Noth, *Aufsätze zur biblischen Landes- und Altertumskunde*, vyd. Hans Walter Wolff (Beiträge altorientalischer Texte zur Geschichte Israels 2), Neukirchen – Vluyn: Neukirchener Verlag, 1971, s. 161–210.

²³ Překlad stély Sefíre III, který zde uvádím, vychází z mého vlastního přepisu a analýzy originálu tohoto nápisu, který byl pořízen v rámci mé práce na korpusu aramejských nápisů z doby železné. Jedná se o revidovaný překlad dřívější české verze z Dušek – Antalík – Čech – Mynářová, *Jako pták v kleci*, s. 101–103.

(0) [... A kdokoli přijde k tobě] (1) nebo k tvému synu nebo k tvému potomstvu nebo k jednomu z králů Arpádu a bude ml[uv]it [pr]oti mně nebo proti mému synu nebo proti mému vnuku nebo proti mému potomstvu, stejně jako každý člo-(2) věk, který se hněvá²⁴ a říká zlá slova proti d[omu] mého [o]tce, nepřijmeš od něj (tato) slova. Musíš je předat mně a tvůj syn (3) (je) předá mému synu a tvé potomstvo předá mému potomstvu a potomstvo [jakéhokoli kr]ále Arpádu (je) předají mně. Udělám jim, co je dobré v mých očích. A (4) jestli ne, zradili jste všechny bohy úmluv, které jsou v [tomto] nápisu.

2) *Král Y navrátí uprchlíky od krále X králi X*

Uprchne-li ode mne uprchlík, jeden z mých úředníků nebo jeden z mých bratří nebo jeden (5) z mých dvořanů nebo jeden z lidu, který je v mém područí, a odejdou do Aleppa, nedá[š] jim potravu a neřekneš jim „Zůstaňte klidně na svém místě“, a nebudeš je podněcovat (6) proti mně. Musíš je uklidnit a vrátit je mně. Nebudou-li [dl]ít ve tvé zemi, uklidněte (je) tam, dokud nepřijdu já a uklidním je. Budeš-li je podněcovat (7) proti mně a dáš jim stravu a řekneš jim „Zůstaňte, kde jste, a nevracejte se do jeho místa“, zradili jste tyto úmluvy.

3) *Král Y umožní spojení mezi králem X a jeho sousedy*

A všichni králové /8/ v mém /7/ o-(8) kolí nebo každý, kdo je mým přítelem, když k n[ě]mu pošlu svého posla se zprávou²⁵ nebo kvůli jakékoli své záležitosti nebo (když) pošle svého posla ke mně, otevře-(9) ná bude pro mě cesta; nebudeš nade mnou v této věci vládnout a nebudeš mít nade mnou moc, co se [toho] týče[. A] jestli ne, zr[a]dil jsi tyto úmluvy.

4) *Král Y a jeho potomstvo pomstí vraždu krále X a jeho potomstva*

A jestli někdo z mých bratří nebo někdo z do-(10)mu mého otce nebo některý z mých synů nebo některý z mých velitelů nebo některý z mých [ú]ředníků nebo někdo z mého lidu, který je v mém područí, nebo některý z mých nepřátel (11) bude chtít mou hlavu, aby mne usmrtil a aby usmrtil

²⁴ Dosl. „který hledá dech svého nosu“.

²⁵ Dosl. „když k němu pošlu svého posla za účelem posláním (zprávy)“.

mého syna a mé potomstvo; jestli mě zabijí, ty přijdeš a sejmeš mou krev z ruky mého nepřítele a tvůj syn přijde a (12) sejme krev mého syna z jeho nepřítele a tvůj vnuk přijde a sejme kr[ev] mého [vn]uka a tvé potomstvo přijde a sejme krev mého potomstva. Je-li to město, musíš je bít (13) mečem. Je-li to jeden z mých bratří nebo jeden z mých služebníků nebo [jeden] z mých úředníků nebo jeden z lidu, který je v mém područí, musíš bít jeho a jeho potomstvo a /14/ jeho /13/ vel-(14)može²⁶ a jeho přátele mečem. A jestli ne, zradil jsi všechny bohy [ú]mluv, které jsou v tomto nápisě.

5) *Král Y, jeho vnuk, jeho potomstvo a králové Arpádu nesmí zle mluvit proti králi X, jeho vnuku a jeho potomstvu*

A na-(15) padne-li tě a vyslovíš (myšlenku)²⁷ mě zabít a napadne(-li) tvého vnuka a vysloví (myšlenku) zabít mého vnuka nebo napadne-li tvé potomstvo a (16) vysloví (myšlenku) zabít mé potomstvo a napadne-li krále (pl.) Arpádu, že jakkoli má kdokoli zemřít, zradili jste vše-(17)chny bohy úmluv, které jsou v tomto nápisě.

6) *Král Y nesmí zle mluvit proti synu a následovníku krále X*

A bude-li se přít [můj] syn, který sedí na mém trůnu, (s) jedním ze svých bratrů nebo jej odstraní, nebudeš se (18) plést mezi ně²⁸ a (ne)řekneš mu „Zabij svého bratra!“ nebo „Uvězni jej a [ne]nech ho jít!“ [A] jestli skutečně uklidníš (spor) mezi nimi, nezabije a neuvězní (ho). (19) A jestli neuklidníš (spor) mezi nimi, zradil jsi tyto úmluvy.

7) *Král Y nesmí bránit výměně uprchlíků mezi králem X a jeho sousedy*

[(Co se týče) k]rálů, [<kteří> jsou v] mém okolí, uprchne(-li) uprchlík ode mne k jednomu z nich a uprchne(-li) uprchlík (20) od nich a přijde ke mně, vrátí-li mi (toho), který je můj, vrátím [jemu (toho,) který je jeho; a] ty mi [n]ebraň. A jestli ne, zradil jsi tyto úmluvy.

8) *Král Y nesmí zle mluvit proti králi X se záměrem ho zabít*

²⁶ Překlad nejistý.

²⁷ Dosl. „vystane-li ve tvém srdci a vystoupí na tvé rty“.

²⁸ Dosl. „nepošleš svůj jazyk mezi ně“.

(21) Nebudeš se vměšovat do (záležitostí) v mém domě,²⁹ mezi mé syny a mezi [mé] br[atry a mezi] mé [po] tomstvo a mezi můj lid a (ne)řekneš jim „Zabijte /22/ vašeho /21/ pána!“ (22) a „Buď jeho následníkem, neboť není lepší než ty!“ Někdo sejme [mou krev (z tvé ruky).] Učiní[š-li] zradu proti mně nebo proti mým synům nebo proti [mému] potomstvu, (23) [zr]adili jste všechny bohy úmluv, které jsou v tomt[o] nápise.

9) Případ „Tal’ajim“

[A Tal’aji]m, jeho vesnice, jeho pánové a jeho hranice patřilo mému otci a (24) [domu mého otce od]jakživa. Když bohové zničili dům³⁰ [mého otce, s]talo se [to] (majetkem) jiného. A nyní vrátili bohové dům³¹ (25) [mého otce ... dům] mého otce a Tal’ajim se vrátilo [...]hovi a jeho synu a jeho vnukovi a jeho potomstvu na věky. A (26) [bude-li se přít můj syn, bude(-li) se přít] můj [vn]uk a bude(-li) se přít mé potomstvo [...]... (ve věci) Tal’ajim, jeho vesnic a jeho pánů, kdo zvedne (27) [... králo]vé Arpádu [...] ... zradil jsi tyto úmluvy.

10) „Najmutí“ *cizího krále* (?)

Jestliže (28) [...] a oni uplatí nějakého krále, který (29) [... vše, c]o je krásné, a vše, co je dob[ré ...]

6. Sefíre III: osoby, obsazení a struktura

První věc, která nás při analýze tohoto textu zaujme, je skutečnost, že tento text je velice anonymní. Tento text je v mnoha ohledech lépe dochovaný než smlouvy na stélách I a II, ale navzdory tomu se v něm neobjevuje ani jedno vlastní jméno. Co se týče místních jmen, tato smlouva zmiňuje Aleppo, krále Arpádu, a Tal’ajim. Jediné, co z těchto tří lokalit lze s jistotou identifikovat, je syrské město Aleppo. Arpád, sídlo králů z dynastie Bít Agúsi, bývá často identifikován s Tell Rifát severně od Aleppa, někdy také se Sefíre u jezera Džabbul, odkud údajně tyto nápisy pocházejí. Každopádně vztah

²⁹ Dosl. „nepošleš jazyk do mého domu“.

³⁰ Dům, tj. dynastie, rod nebo také země ovládaná příslušným rodem.

³¹ Dosl. „a nyní vrátili bohové návrat domu“.

mezi Arpádem a Aleppem není jasný: bylo Aleppo jedním z měst arpádského království? Nebo to byl samostatný městský stát v koaličním vztahu k Arpádu? Nevíme. Poslední zmíněná lokalita Tal 'ajim je zcela neznámá.

Tuto smlouvu mezi sebou evidentně uzavřeli dva králové různých států. Ten, kdo smlouvu uzavírá, zde jedná v 1. os. sg. a obrací se na toho druhého ve 2. os. m. sg. Ten druhý král je králem nebo jedním z králů Arpádu, který má vliv na město Aleppo. Protože neznáme jména těchto panovníků, tak označují toho prvního krále, který smlouvu uzavírá, jako „krále X“, a toho druhého, se kterým je smlouva uzavřena, jako „krále Y“.

Text smlouvy lze rozdělit do 10 odstavců a každý z těchto odstavců je zakončen stereotypní formulí, že v případě porušení této smlouvy „jsi zradil tyto úmluvy“ nebo „zradil jsi všechny bohy úmluv, které jsou v tomto nápise“.

Kromě tohoto rozdělení do 10 odstavců, které se samo z textu smlouvy nabízí a je často užíváno v jeho překladech, lze smlouvu rozdělit do čtyř větších oddílů. Tyto oddíly představují větší celky nadřazené oněm deseti odstavcům. Pokud je mi známo, tyto oddíly nejsou nikde v sekundární literatuře o těchto nápisech zmíněny a ani komentovány. A zároveň tyto oddíly ukazují, že struktura této smlouvy je velice logická, koherentní a formulovaná pro konkrétní situaci království Arpád zhruba v polovině 8. stol. př. Kr. Jak ještě uvidíme, tato smlouva na stéle Sefíre III byla pravděpodobně součástí komplexního systému smluvních vztahů mezi malými královstvími v okolí Aleppa. Tento propracovaný systém smluvních vztahů měl patrně garantovat vzájemnou ochranu těchto států v případě, že se tyto smlouvy budou dodržovat, a potrestání toho, kdo by tyto smlouvy porušil.

Text smlouvy v Sefíre III lze tedy rozdělit do 4 hlavních oddílů takto:

- první oddíl: odstavce 1–4;
- druhý oddíl: odstavce 5–8;
- třetí oddíl: odstavec 9;
- čtvrtý oddíl: odstavec 10.

První dva oddíly mají stejný počet odstavců (každý má čtyři) a témata, která se objevují v prvním oddíle (odst. 1–4), se opakují i v druhém (odst. 5–8). Tyto první dva oddíly jsou vzájemně propojené a poskytují nám podstatné informace o povaze celé smlouvy. Podívejme se tedy na ně nyní blíže. Zde můžeme vidět shrnutí prvních dvou oddílů:

První oddíl zahrnuje odstavce 1–4:

- Král Y, jeho potomstvo a králové Arpádu předají zlá slova proti králi X a jeho potomstvu králi X a jeho potomstvu
- Král Y navrátí uprchlíky od krále X králi X
- Král Y umožní spojení mezi králem X a jeho sousedy
- Král Y a jeho potomstvo pomstí vraždu krále X a jeho potomstva

Druhý oddíl pak sestává z odstavců 5–8:

- Král Y, jeho vnuk, jeho potomstvo a králové Arpádu nesmí zle mluvit proti králi X, jeho vnuku a jeho potomstvu
- Král Y nesmí zle mluvit proti synu a následovníku krále X
- Král Y nesmí bránit výměně uprchlíků mezi králem X a jeho sousedy
- Král Y nesmí zle mluvit proti králi X se záměrem ho zabít

První čtyři odstavce (1–4) definují povinnosti krále Y, jeho potomstva a králů Arpádu ke králi X. Stejná témata se pak objevují znovu v následujících čtyřech odstavcích (5–8). Ale tyto odstavce 5–8 nejsou pouhým opakováním odstavců 1–4; tyto navazující odstavce zacházejí s tématy odstavců 1–4 v odlišné, ale zároveň paralelní perspektivě. Přesněji řečeno, odstavce 5–8, podle mého názoru, předpokládají, že podobná nebo stejná ujednání jako ta, která jsou zde v odstavcích 1–4, byla v rámci jiných smluv uzavřena mezi králem X a jinými králi, možná právě králi v jeho okolí, o kterých se zmiňuje text této smlouvy na několika místech (ř. 7–8 a 19/?).

Odstavec 1 ujednává povinnost krále Y, jeho potomstva a králů Arpádu informovat krále X o „zlých slovech“ nebo komplotech někoho třetího proti

králi X. Odstavce 5 a 6 zakazují králi Y, jeho potomstvu a králům Arpádu dělat komploty proti králi X a jeho potomstvu. Kombinace těchto odstavců 1, 5 a 6 implicitně znamená, že jestliže by král Y a jeho strana intrikovali proti králi X a jeho straně, někdo jiný, kdo patrně rovněž uzavřel s králem X podobnou smlouvu, má povinnost o tom informovat krále X. Odstavce 5 a 6 předpokládají, že král X uzavřel podobné smlouvy i s ostatními panovníky a tyto smlouvy obsahovaly stejnou povinnost informovat krále X o intrikách proti němu, která je uvedena zde v odstavci 1.

Odstavec 2 ujednává povinnosti krále Y navrátit uprchlíky od krále X zpět ke králi X. Odstavec 3 formuluje povinnost krále Y umožnit volný průchod mezi králem X a ostatními králi v jeho okolí. Odstavec 7 předpokládá, že podobné, nebo dokonce stejné ujednání o navrácení uprchlíků jako to, které je v odst. 2, bylo domluveno mezi králem X a ostatními králi v jeho okolí. A král Y nesmí bránit této vzájemné výměně uprchlíků, která byla patrně založena na podobných smlouvách mezi králem X a ostatními králi.

Odstavce 4 a 8 nejlépe ilustrují mou hypotézu, podle které byla smlouva na stéle ze Sefíre č. III součástí komplexních smluvních vztahů mezi královstvími v okolí Arpádu v polovině 8. stol. př. Kr. Odstavec 4 ujednává povinnost krále Y a jeho potomstva pomstít smrt krále X a jeho potomstva, jsou-li zabiti. Dále odstavec 8 zakazuje králi Y intrikovat proti králi X se záměrem ho zabít. Protože bude-li zabít, „někdo sejme [mou krev (z tvé ruky)]“, tedy pomstí zabitého krále, jak se píše na řádku 22. Takže, bude-li král Y úspěšně intrikovat proti králi X a jeho potomstvu a král X a jeho potomstvo budou v důsledku toho zabiti, někdo třetí přijde a pomstí jejich smrt. Tato skutečnost znamená, že podobná smlouva, která obsahovala povinnosti podobné těm, jaké jsou zde v odstavci 4, byla uzavřena mezi králem X a ostatními králi. Tito ostatní králové mají smluvně uloženu povinnost přijít a pomstít smrt krále X v případě, že bude zabít v důsledku intrik krále Y (odst. 8). A naopak, král Y musí jít a pomstít vraždu krále X na tom, kdo ji zapříčinil (odst. 4). Král X, který tuto smlouvu uzavírá, je chráněn v každém případě.

Je-li tato moje interpretace stély ze Sefíre č. III správná, pak se jedná o ojedinělý případ, kdy se nám podobná smlouva zachovala, přinejmenším co se aramejské právní tradice týče. Zatím spíše zběžně jsem pročítal i che-titské mezistátní smlouvy a asyrské smlouvy, protože stély ze Sefíre patří právě do této právní tradice, ale žádnou podobně formulovanou smlouvu jsem mezi nimi nenašel.

7. Závěr

Závěrem je třeba zdůraznit, že smlouva vyrytá do kamene stély Sefíre III – je-li má interpretace správná – představuje pouze jeden fragmentární článek komplikované sítě smluvních vztahů mezi drobnými královstvími v okolí měst Arpád a Aleppo. Cílem existence tohoto systému bylo pravděpodobně zajistit vzájemnou ochranu těchto zúčastněných království.

Stélu číslo III spolu se dvěma dalšími stélami č. I a II lze datovat zhruba okolo poloviny 8. stol. př. Kr., kdy byl králem Arpádu Matiel, doložený ve stélách ze Sefíre I a II a i v některých novoasyrských dokumentech. Navzdory tomuto systému vzájemné ochrany proti vnitřnímu a vnějšímu nepříteli, který představuje přinejmenším stéla č. III, tato ochrana neměla dlouhého trvání. Matiel, král Arpádu, byl původně vazalem asyrských králů; dokonce známe text jeho asyrské vazalské smlouvy, kterou s ním uzavřel Aššur-nárári V. (754–745), předchůdce Tiglat-pilesara III. na asyrském trůnu. Matiel se nicméně proti Asýrii vzbouřil a roku 743 př. Kr. se stal spojencem Sarduriho II., krále Urartu, právě proti Tiglat-pilesarovi. V důsledku toho Tiglat-pilesar III. se svou armádou přitáhl k Arpádu a obléhal jej po tři léta od r. 743 do r. 740. V roce 740 město dobyl, království Arpád vymazal z mapy.

To je sled událostí, který se velmi podobá tomu, co víme o Syro-efrajimské válce z 2Kr 16 a z novoasyrských pramenů. Tato válka mezi Izraelem a Damaškem na jedné straně a Judskem na straně druhé několik let po zničení Arpádu vedla k likvidaci další aramejské mocnosti, tentokrát v jižní Sýrii, kterou bylo aramejské království Damašek. Dá se tedy předpokládat,

že nějaká smlouva podobná té ze Sefíre č. III existovala i mezi Damaškem a jeho spojenci, tedy Izraelem. Z jižní Levanty se nám ale nic podobného nedochovalo. Smlouva ze Sefíre č. III se tak zdá být jedinečnou ilustrací procesu, jak koaliční spojení proti asyrskému dobyvateli z Východu mohlo fungovat.